

ПАВЛЕ БОГЕТИЋ*

ТЕЗЕ О ТРАНЗИЦИЈИ ПРИВРЕДЕ И ТРАНСФОРМАЦИЈИ ПРЕДУЗЕЋА

ПРИСТУП

У једном роману Леонова један од актера упућује другом, у епилогу, слjedeће ријечи: "ко по међави излази из куће, ризикује да заувјек залута с пута. Тако је и с тобом: боље би било да си писао своје књиге, него што си забадао нос којекуда."

Ове ријечи се намећу појединцу, интелектуалцу који ризикује да на основу секундарних информација изриче судове о текућој збиљи. И поред тога, грађанска и професионална савјест га обавезује да о друштвено-економским токовима износи своје опсервације и судове чију валидност треба тестирати "кроз" дијалог.

ТЕЗЕ

Економски систем обухвата међусобно повезане елементе: облик својине, циљ привређивања, начин управљања, тип радних односа и скуп привредних организација и непривредних институција.

Економским системима су заједнички основни економски закони (акумулације, репродукције...), категорије (роба, тржиште, новац...) и проблеми - шта производити, како производити, како обезбиједити раст производње, за кога производити, какве односе конституисати у производњи. Између наведених проблема постоје супротности. Прва три проблема (структура производње, комбинација фактора производње и динамика раста производње) представљају фундаменталне одреднице

* Проф. др Павле Богетић, Економски факултет, Подгорица.

ефикасности привређивања. Остала два проблема (расподјела производа и однос према људима) чине одреднице социјалне једнакости, односно неједнакости у друштву.

Методи рјешавања ових проблема у различитим друштвено-економским системима су различити. По њима се они карактеришу.

У капитализму основни механизам који тестира ефикасност појединих сегмената економског система чини тржиште са својим законом понуде и потражње. Пословни субјекти чији производи задовољавају потребе потрошача и издрже конкуренцију на тржишту опстају и обезбјеђују раст и развој. Они који то не успијевају - нестају.

Основ за расподјелу националног богатства у капитализму представља својина - капитал. По основу капитала стиче се право управљања пословним системима, а по основу рада добија плата. По основу капитала и рада у капитализму су присутна социјална раслојавања. Степен њихове варијације је условљен развојем производних снага земље. Присутне социјалне неједнакости у капитализму узроковане присвајањем вишка вриједности, прије свега, по основу капитала "родиле су" идеје о социјализму и инспирисале социјалне револуције. Њихов мото био је изградња друштва слободе, правде, једнакости, материјалног благостања, духовног богатства и људске среће.

У земљама у којима је, након побједоносних револуција, грађен "социјализам" изневјерене су наде милиона људи; није изграђено економски ефикасно, цивилизацијски прихватљиво и социјално праведно друштво, друштво материјалних богатстава и једнакости, између осталог, из разлога што социјалисти - комунисти нијесу умјели да успјешно воде економију земље, нити су били спремни да од капиталиста и трговачких помоћника уче како се ради, послује, пословоди, зарађује профит, афирмишу робно-новчани односи, подстиче приватна иницијатива и стимулише појединац на рад и стваралаштво. Као кула од карата распала се земља Совјета - симбол социјализма; без револуција, и мало проливане крви, са мањим социјалним тензијама европске земље социјализма, међу којима и бивша и садашња Југославија одричу се социјализма, напуштају колективистички друштвено-економски систем.

Циљ ком треба тежити, међутим, није им сасвим јасан; прекривен је магленом копреном. Присутне су идеје о тржишном социјализму, демократском капитализму, народном капитализму, мјешовитом друштву и друштву тржишне привреде и парламентарне демократије. На свјетској сцени се одвија сукоб између различитих тржишних система: њемачког, јапанског, англосаксонског, сјеверноамеричког. Разлике међу њима су евидентне у својинској структури, улози државе и судовима који се односе на индивидуалне слободе, социјалну хармонију, националну кохезију. У том смислу се говори о индивидуалистичком (англосаксонском и сјеверноамеричком) и комунитарном (њемачко-јапан-

ском) типу капитализма. Индивидуални капитализам се третира као прави модел тржишног система са развијеним тржиштем хартија од вриједности. Улога државе у њему је мала. Овај вид капитализма ужива симпатије у нас; њему се тежи. Од комунитарног капитализма се зазира, јер асоцира на враћање у социјализам, у њему доминира кредит над акцијским капиталом.

- Појам *транзиције* подразумијева *промјене* у привредним системима бивших социјалистичких земаља, које треба да уведу тржишни начин привређивања и признају плурализам и равноправност својинских односа; *пројекат* прелаза социјализма у капитализам чију основу чини приватизација; *процес* интегралних промјена актуелан за све земље свијета које настоје да "нађу" облике привређивања који обезбјеђују што ефикасније коришћење све оскуднијих ресурса нужних за егзистенцију човјечанства и *ирелазни период* ка постиндустријском информатичком друштву, друштву без идеологије.

Када се имају у виду процеси који се збивају у бившим социјалистичким земљама и државама које су настале распадом СССР-а и Југославије, може се рећи да транзиција значи *процес* напуштања монопартизма, идеологије и друштвено-економског система који се на њему заснива, и *увођења* политичког плурализма и демократије и несметно функционисање тржишта роба, капитала, рада и менаџера, и власничко организационо и управљачко трансформисање предузећа.

- *Пишање транзиције привреде и трансформације предузећа* није идентично нормирано у нас у уставима - Федералном и републичким, и законима конституената савезне државе. Актуелни уставы (Савезни и републички) не садрже одредбе о социјалистичком друштвено-економском систему. Федерални устав и Устав Црне Горе јамче својину, али не помињу друштвену. Устав Србије садржи одредбу о друштвеној својини, која је својствена социјализму. Пошто нијесу уставима (Савезним и републичким) санкционисане конзистентне основе транзиције система, није било могуће ни изградити јединствену законодавну регулативу у федерацији о овом питању. Не постоји федерални закон о транзицији привреде. Између низа одредби закона о транзицији привреде и својинској и управљачкој трансформацији предузећа Србије и Црне Горе (из објективно-субјективних разлога) присутне су дистинкције. Сходно томе, процес транзиције у Црној Гори и Србији не тече истим темпом. У Црној Гори је бржи, а у Србији је успоренији.

- Процес трансформације привреде у нашој федералној држави пратила су, између осталих, *сљедећа иштерна и екшерна ограничења*: дилеме о приоритету односа између економске ефикасности привредног система и социјалне правде; непостојање консензуса о систему који треба градити; непостојање јединствене институционалне инфраструктуре (закона о транзицији и савременог закона о предузећу); присутан политички а недостатан пословни менаџмент, скроман фонд теоријс-

ко-методолошких и практичних знања из домена транзиције привреде и трансформације предузећа; на пословима транзиције, а посебном оним који се односе на економско-финансијске анализе, ревизију финансијских извјештаја и процјену вриједности капитала предузећа у развијеним земљама свијета, ангажовани су специјално обучени кадрови; такви кадрови су у нас дефицитарни, пословима транзиције се баве и лица која довољно не разумију реперкусије процеса транзиције на финансијски положај, профитабилност, пословни ризик, пословну перспективу и власнички статус фирми. Процјењивањем се може утицати на побољшање односно погоршање финансијског положаја и профитабилност предузећа у будућности. Утицај процјене на финансијски положај и профитабилност фирме зависи од знања и вјештине процјењивача. Због проблема нереалног вредновања друштвеног капитала у нас у садашњем тренутку је евидентно непостојање трансферабилности власничких наслова, одсуство тржишта капитала, нестабилност услова привређивања, нестабилност валуте.

Процес транзиције даје позитивније ефекте када се при његовом провођењу води рачуна о карактеру дјелатности и величини фирми, изворима капитала и врсти имовине, пословној успјешности и степену развијености подручја и времену у ком га треба извести.

Присутна је објективно-субјективна нефлексибилност институција система да прате процес транзиције; непостојање *нормалног амбијента* у ком предузећа обављају своју активност, платежно способних *појрошача* верификују исправност тржишне оријентације предузећа, *конкуренције* која ће их тјерати да стално побољшавају квалитет својих производа и стичу компаративне предности, и *државе* која гради институционалну инфраструктуру за афирмацију тржишта и предузетништва, свјетски изолационизам наше привреде и непривреде који је прекинуо све економске токове са свијетом и не дозвољава доток потенцијалног капитала у наше фирме које се трансформишу. Социјална функција у самоуправном социјализму је била интегрисана са економском од предузећа до државе; она је гушила економску ефикасност привреде.

- У *Црној Гори* је, уз мале нијансе, присутан политички консензус о нужности транзиције привреде и трансформације предузећа.

Према црногорском закону о својинској и управљачкој трансформацији из јануара 1992. и његовим измјенама и допунама из јула 1994. године, трансформација треба да обезбједи: доминирање власника капитала и имовине предузећа, рехабилитацију тржишне привреде са приватном иницијативом, предузетништвом и пословним ризиком, и "ослободи" државу патернализма у економији, а афирмише у домену права, законодавства и социјалне политике.

До краја маја 1995. год. у Црној Гори је завршен процес трансформације у 30% друштвених предузећа (изузимајући фирме за пружање

комуналних и финансијских услуга), а до краја године се очекује завршетак прве фазе процеса трансформације малих и средњих предузећа.

Процес транзиције привреде и трансформације предузећа који тече у Црној Гори, као и сваки процес, карактеришу негативни и позитивни трендови.

Трансформација у неким предузећима, иако програмски коректно вођена (из објективно-субјективних разлога) *не даје жељене ефекте*. У ограниченом тржишном окружењу еродирало им је основно језгро дјелатности. Бавећи се споредним пословима (између осталог) и финансијским трансакцијама отежана им је могућност остваривања економије обима и синергије. Таква предузећа преживљавају оперативну и структурну кризу. Оперативна се огледа у недостатку импута, расту трошкова и неликвидности, а стратегијска у угрожености раста.

Због ниске платежне способности запослених и незапослених грађана скроман је износ персонално откупљених дионица које гласе на трансформисани друштвени капитал (цијени се на око 10%; на институционалне власнике - фондове пренесен је највећи дио вриједности процијењене имовине - код малих и средњих предузећа 60%, а код великих система 75%). "У неким од ових предузећа ствари иду по старом - нерад, неорганизованост, недисциплина, збороване, испостављање захтјева и рачуна држави."

Енормна дисперзија сувласништва по основу номинално откупљених дионица (акција) у предузећима која не исплаћују дивиденде не стимулише њихове посједнике да се према раду односе савјесније и одговорније него што су то чинили као радници-самоуправљачи. Купујући акције радници вјерују да купују право на рад, а не право власништва - за које немају изграђен осјећај одговорности. Према неким тврдњама, радницима "више одговара принудно одсуство уз минималне плате, обезбијеђено социјално осигурање - уз рад на црно." "Управни одбори понашају се... као бивши раднички савјети, менаџери као бивши директори ОУР-а, а радници као самоуправљачи." У таквим условима су ограничене могућности новоизабраног менаџмента да успјешно пословоди. Без правих власника фирме не могу успјешно пословати.

Трансформација је у неким случајевима довела до аутомизирања економског јединства успјешних пословних система. Потцјена вриједности предузећа десила се у свим оним случајевима у којима није вреднован гудвил - добар глас фирме. Забиљежена је и потцјена вриједности друштвеног капитала и његова приватизација од стране богаташа - скоројевића У процесу трансформације сувишно запослени добијају атрибут незапослених. У питању су нормални "порођајни" болови нових процеса.

У *позитивне ефекте* трансформације, између осталих, наводе се: стицање увида у стање материјално-финансијске конституције и

пословну перспективу предузећа, идентификација пословних промашаја и њихових виновника; селекција предузећа и њихових организационих дјелова на успјешне и неуспјешне - перспективне и неперспективне; оптимизација броја и структуре запослених за обављање послова предузећа; пораст пословне успјешности у здравим језгрима трансформисаних фирми. У питању је процес који подразумијева радикалне промјене у пословној филозофији предузећа у ком се афирмишу предузетништво, менаџерство и пословна експанзија; пробужени индивидуални его - власнички односно сувласнички интерес за судбину фирме и свијест о сношењу пословног ризика; заоштрена одговорност менаџера за пословне резултате предузећа - што, у крајњој консеквенци, има за резултат пораст њихове економске ефикасности.

У закону о својинској и управљачкој трансформацији Црне Горе јасно је дефинисан циљ и дат спектар модела трансформације, чији је избор препуштен предузећима. Одредбе овог закона су у основи конзистентне. Замјерка им се може упутити што недовољно истичу потребу секторске диференцијације фирми у процесу транзиције и не дају једнако право да партиципирају у власништву нето друштвеног капитала запосленим у привреди и ванпривреди. Запосленим у ванпривреди нијесу дате исте шансе као запосленим у привреди да могу откупити дионице. Ово право требало би везати за године радног стажа појединаца и сложеност посла којим се баве. На тај начин би се вредновао допринос сваке јединке стварању општедруштвеног капитала и осигурала социјална правда. Запосленим у ванпривреди треба додијелити бесплатне дионице из средстава фондова.

Транзиција привреде и трансформација предузећа је неминовна.

- Интерно власништво у нормалним тржишним условима се не може дуго задржати. Са изградњом институција тржишта капитала својинска структура ће се измијенити. Мозаик власничке структуре ће се формирати под утицајем силе иза које стоје слободне одлуке пословних субјеката. Својина ће се концентрисати на узак круг "одабраних". Социјалне разлике ће се увећавати.

Успјех транзиције привреде и трансформације предузећа ће зависити од благовремене изградње нормативне и институционалне инфраструктуре система (на федералном и републичким нивоима), примјерене тржишном начину привређивања и функционисању интегралног и финансијског тржишта.

- Основни економскосистемски закон је закон о предузећима. Предлог закона представља позитиван допринос у правцу повећања правне сигурности и изградње институционалне инфраструктуре, која треба да омогући интензивирање активности транзиције привреде и трансформације предузећа у Југославији. Текст Предлога закона о предузећима је свеобухватнији, садржајнији и савременији од постојећег.

Иако су креатори Предлога закона настојали да обезбиједи адекватну нормираност материје, импресија је, у свим дјеловима нијесу успјели. Од претјеране нормираности пате одредбе које се односе на рад органа управљања и садржину Статута друштава капитала. Поднормиране су одредбе које се односе на имовину предузећа, управљање њом, вођење пословних књига, састављање финансијских извјештаја, пословно извјештавање и ревизију биланса.

Друштвена предузећа која чине конституент нашег економског система "задржана" су у предлогу закона на дискутабилан начин. Пошто им неминовно предстоји (власничка, организациона, управљачка, финансијска) трансформација, треба их третирати као предузећа којима предстоје статусне промјене, јер то заправо са њима и треба да се дешава. У процесу трансформације предузећа анализира се њихов економско-финансијски положај, сагледава пословна успјешност и перспективност и доносе одлуке о санацији, раздвајању, фузији, стечају, ликвидацији... Напомену о таквом третману друштвених предузећа треба дати у прелазним одредбама текста Предлога закона.

Право радника да партиципирају у управљању предузећа по основу рада цивилизацијска је тековина. Њега, међутим, треба регулисати радноправним и колективним уговорима и прописима, због искорјењивања самоуправљачке психологије, која је имала негативне реперкусије на радну дисциплину и пословну ефикасност фирми.

Умјесто појма д и о н и ч к о друштво не треба уводити назив а к ц и о н а р с к о, између осталог, зато што сувласници по основу улога добијају дионице које их чине заинтересованим за судбину предузећа. Уз то, овај појам је у последње вријеме добио право грађанства; стално је присутан у пословној комуникацији. Појам а к ц и о н а р, асоцира на казард-игру...

При коначној редакцији текста закона треба водити рачуна о језичкој, па и садржинској досљедности неких појмова. У тексту су нпр. присутни појмови д о б и т и г у б и т а к. Појам добит означава позитиван, а губитак негативан пословни резултат предузећа. Као пандан појму добит требао би да фигурира термин губит - који није семантички пријемчив нашем језику. Синоним позитивног резултата, зато, треба да представља добитак, а негативног губитак.

Текст Предлога закона о предузећима представља добру основу и потку кодова који нормирају рађање, развој и раст предузећа.

ЗАКЉУЧАК

Економски систем представља сложен организам, чији се дјелови, органи, за разлику од органа људског организма, стално мијењају, трансформишу, добијају нове облике и функције. Динамика процеса трансформације економских система је условљена степеном стабил-

ности друштвеног система. У земљама у којима су стабилни друштвени системи, промјене економског система теку стално, еволутивно. У земљама у којима настају промјене друштвеног система, промјене економског система имају убрзан динамичан ход, какав је случај у бившим социјалистичким источноевропским и новоформираним државама насталим распадом бивших СССР-а и Југославије.

Транзиција која тече мирно, еволутивно, секторски и временски диферентно, одвија се са мање проблема; њени позитивни резултати бивају видљиви на обрисима ближег и даљег хоризонта. Транзиција чији је крајњи циљ промјена друштвеноекономског система тече са више порођајних болова. Њени крајњи ефекти су препознатљиви на далеком хоризонту.

Крајњи циљ транзиције треба да буде изградња економски ефикасног и социјално-етички праведног система. Њено остварење ће зависити од установљене нормативне и институционалне инфраструктуре (која треба да афирмише власништво, тржиште и предузетништво) и квалитета кадрова који се њиме баве.